

Mateusz Dykiel
(Uniwersytet Rzeszowski)

ORCID: 0009-0002-7153-1266

Wpływ prawa norymberskiego na prawo karne międzynarodowe

The Impact of the Nuremberg Law on International Criminal Law

ABSTRACT

The establishment of the International Military Tribunal in Nuremberg was one of the key events in the realm of international criminal law. It was under the Nuremberg Law that the punishment of German war criminals for their heinous acts during World War II became possible. This was achievable through the creation of a catalog of international crimes and the establishment of principles of accountability before the Tribunal, later known as the Nuremberg Principles. Despite initial controversies surrounding the newly formed Tribunal, its resolutions were embraced and accepted by the international community. Subsequent ad hoc tribunals and even the contemporary International Criminal Court drew inspiration from the Nuremberg principles.

Keywords: Nuremberg Law, international crimes, responsibility.

1. Wstęp

Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie genezy prawa karnego międzynarodowego w oparciu o działalność Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze. Przedstawione zostaną najważniejsze instrumenty prawne umożliwiające poddanie nazistowskich zbrodniarzy pod jurysdykcję międzynarodową. Ponadto zostanie omówiony katalog zbrodni międzynarodowych, ustanowiony na mocy statutu Trybunału. Istotnym elementem rozważań będzie porównanie prawa norymberskiego względem obecnie funkcjonujących przepisów Międzynarodowego Trybunału Karnego.

Dzień 8 maja 1945 to jedna z najbardziej kluczowych dat ostatniego stulecia. Właśnie tego dnia weszła w życie bezwarunkowa kapitulacja III Rzeszy¹, czyli *de facto* moment zakończenia II Wojny Światowej w Europie. Stanowiła impuls do rozliczenia niemieckich zbrodniarzy, choć sam pomysł ich osądzenia pojawił się znacznie wcześniej. Już w 1942 roku przedstawiciele tzw. Wielkiej Trójki wydali wspólne oświadczenie, w którym wyrazili m.in. konieczność pociągnięcia do odpowiedzialności osób winnych zbrodni wojennych – „*Państwa sprzymierzone, w tym rządy Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych, wydają deklarację stwierdzającą wprost, że władze niemieckie angażowały się w masowe mordy na europejskich Żydach oraz że osoby odpowiedzialne za tę bestialską politykę eksterminacji z zimną krwią nie unikną kary*”². Nie bez znaczenia pozostają także ustalenia Deklaracji Moskiewskiej z 1943 roku, przewidujące możliwość ekstradycji niemieckich zbrodniarzy. Z kolei podpisane 8 sierpnia 1945 roku tzw. porozumienie londyńskie dało podstawy do utworzenia Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze. Załącznik porozumienia stanowiła Karta Międzynarodowego Trybunału Norymberskiego, będąca jednocześnie statutem nowo utworzonego Trybunału. Sygnatariuszami wspomnianego aktu były USA, Anglia, ZSRR oraz Francja.

Warto zaznaczyć, iż pojawiały się różne koncepcje odpowiedzialności. Stalin zaproponował masowe egzekucje nazistowskich oficerów lub egzekucje bez uprzednich procesów w przypadku największych zbrodniarzy. Francja oraz Wielka Brytania wyszły z ciekawą koncepcją nazwaną później planem Napoleona. Zgodnie z nią zbrodniarze, podobnie jak Napoleon, mieliby zostać zesłani na wyludnione wyspy. Ostatecznie jednak wszystkie stronnictwa wyraziły zgodę na utworzenie Trybunału i dochodzenie odpowiedzialności na drodze sądowej.³

2. Odpowiedzialność jednostki

Jedno z największych wyzwań stanowiło stworzenie norm prawnych związanych z odpowiedzialnością jednostki na gruncie prawa międzynarodowego. W tym miejscu warto przytoczyć postanowienia traktatu wersalskiego z 28 kwietnia 1919 r., pozwalające na postawienie w stan oskarżenia Wilhelma II Hohenzollerna. Zarzucono mu najwyższą obrazę

¹ Kapitulacja została podpisana dnia 7 maja 1945 przez gen. Alfreda Jodla, który zobowiązał III Rzeszę do poddania się na wszystkich wciąż aktywnych frontach.

² Oświadczenie Narodów Sprzymierzonych w sprawie masowych morderstw, Allied Nations Issue Statement on Mass Murder, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/timeline-event/holocaust/1942-1945/allied-nations-issue-statement-on-mass-murder> [wersja anglojęzyczna, dostęp 02.01.2024 r.].

³ R. Opulski, *Norymberski proces niemieckich zbrodniarzy*, <https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/edukacja/przystanek-historia/123271,Norymberski-proces-niemieckich-zbrodniarzy.html> [dostęp 02.01.2024].

moralności międzynarodowej i świętej powagi traktatów. Osądzić miał go specjalnie powołany trybunał składający się z 5 sędziów, po jednym z USA, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Japonii⁴.

We wspomnianym traktacie zawarto także postanowienia związane z odpowiedzialnością innych osób. Zgodnie z art. 228, Rząd niemiecki przyznał Mocarstwom sprzymierzonym i stowarzyszonym prawo pociągania do odpowiedzialności przed trybunałami wojskowymi osób oskarżonych o dokonanie czynów przeciwnych prawu i zwyczajom wojennym. Niniejsze postanowienia miały być stosowane niezależnie od postępowania prowadzonego przed sądami niemieckimi lub sądami innych państw. Jednakże w odniesieniu do sprawców innych niż Cesarz, nie przewidziano utworzenia ponadnarodowego trybunału. Takie osoby miały odpowiadać przed sądami wewnętrznymi państw, w których dana osoba dokonała naruszeń prawa wojennego. Dodatkowo zobowiązano Niemcy do wydania oskarżonych obcym mocarstwom w celu ich osądzenia.

Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze przewidywał inne rozwiązania - odpowiedzialności miała podlegać każda osoba, która popełniła jedną ze zbrodni międzynarodowych przewidzianych przez Kartę, bez względu na to czy działała jako głowa państwa, funkcjonariusz publiczny, członek organizacji czy jedynie wykonywała wydane przez przełożonych rozkazy⁵. Zgodnie z art. 6 odpowiadać mieli: przywódcy, organizatorzy, podżegacze i wspólnicy, uczestniczący w układaniu lub wykonaniu wspólnego planu albo umowy w celu popełnienia wymienionych w statucie zbrodni międzynarodowych. Zajmowane przez oskarżonego stanowisko urzędowe nie mogło powodować uwolnienia go od odpowiedzialności ani złagodzenia kary. W przypadku powoływania się przez osobę oskarżoną na wykonywanie rozkazu stosowano odrębne rozwiązania – okoliczność ta mogła spowodować złagodzenie kary, o ile Trybunał uznał, że wymaga tego sprawiedliwość⁶. Złagodzenie kary było fakultatywne a możliwość jego zastosowania zachodziła jedynie w przypadku spełnienia łącznie wszystkich wskazanych przesłanek.

W trakcie procesu, gdy oskarżony był członkiem jakiegokolwiek grupy lub organizacji, Trybunał mógł orzec, że dana grupa lub organizacja, jest organizacją przestępczą. W trakcie

⁴ Art. 227 Traktat pokoju między mocarstwami Sprzymierzonymi i Skojarzonymi i Niemcami podpisany 23 czerwca 1919 roku, z dnia 28 czerwca 1920 r., Dz.U.1920.35.200.

⁵ S. A. Karowicz-Bienias, *Standardy międzynarodowego procesu karnego a polskie postępowania karne w sprawach o zbrodnie przeciwko ludzkości popełnione w latach 1939-1956*, Promotor: prof. dr hab. M. Perkowski, Promotor pomocniczy: dr D. Gabrel, Białystok 2021, s. 26.

⁶ Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, Londyn, 8 sierpnia 1945 r. (Dz. U. z 1947 r., nr 63, poz. 367).

procesów za organizacje przestępcze zostały uznane: NSDAP, SS, Gestapo oraz SD. W przypadkach, gdy jakaś grupa lub organizacja została uznana przez Trybunał za przestępczą, władze właściwe każdego sygnatariusza miały prawo oddać oskarżonych członków pod sąd krajowy albo okupacyjny.

W art. 6 porozumienia londyńskiego zawarto klauzulę, na mocy której kompetencje Trybunału Norymberskiego w zakresie sądenia przestępców wojennych nie uchybiały jurysdykcji sądów narodowych lub okupacyjnych, zarówno tych już istniejących, jak i tych, które dopiero miały zostać utworzone. Rozwinięcie tego przepisu znajduje się w Karcie Trybunału. Przepis ten obejmuje wspomnianych wcześniej oskarżonych o działanie w organizacji przestępczej oraz każdego innego skazanego. W takim przypadku sąd wewnętrzny mógł wymierzyć karę niezależną i dodatkową do kary wymierzonej przez Trybunał⁷. Takie przypadki miały miejsce w polskim orzecznictwie, przykładowo w Wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 kwietnia 1948 K 266/48. Jak czytamy w tezie „jeżeli czyn oskarżonego stanowi zbrodnię wojenną w myśl wyroku norymberskiego oraz na podstawie przepisów prawa obowiązującego w Polsce, to wobec przystąpienia przez Polskę do umowy londyńskiej z dnia 8.VIII 1945 r., ratyfikowanej w dniu 25.VI 1947 r. (Dz. U. R. P. Nr 63, poz. 367), na zasadzie art. 9 lit. h) k. k. należy do oskarżonego stosować ustawę karną polską, choćby on był cudzoziemcem i popełnił przestępstwo za granicą, i to niezależnie od przepisów, jakie obowiązywały w miejscu popełnienia przestępstwa”.⁸

Koncepcja odpowiedzialności przewidziana przez Kartę stanowiła ogromny postęp w rozwoju prawa karnego międzynarodowego oraz odpowiedzialności jednostki w sferze prawa międzynarodowego. Co prawda podnoszono zarzuty złamania przez Kartę zasady *nullum crimen sine lege* oraz *lex retro non agit*, jednak już w 1946 roku opinie zaczęły ulegać zmianom. Świadczy o tym między innymi treść rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, która wprost stwierdziła iż potwierdza zasady prawa międzynarodowego uznane przez Kartę Trybunału Norymberskiego oraz wyrok Trybunału i nakazuje Komitetowi ds. kodyfikacji prawa międzynarodowego, ustanowionemu rezolucją Zgromadzenia Ogólnego z 11 grudnia 1946 r., traktować jako kwestię o pierwszorzędnej wadze plany sformułowania, ogólnej kodyfikacji przestępstw przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości lub Kodeksu Karnego Międzynarodowego na podstawie prawa Norymberskiego.⁹ Warto wspomnieć, iż z rozwiązań

⁷ Art. 11 Karty MTW.

⁸ Wyrok SN z 7.04.1948 r., K 266/48, OSN 1948, nr 2, poz. 40. <https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520255689/1/k-266-48-wyrok-sadu-najwyzszego?cm=RELATIONS> [dostęp: 2024-01-12 16:55].

⁹ Rezolucja ONZ z dnia 11 grudnia 1946, *Affirmation of the principles of international law recognized by the Charter of the Nurnberg Tribunal*, A/RES/95(I).

norymberskich korzystano podczas tworzenia statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Dalekiego Wschodu. Należy jednak zaznaczyć, iż mimo licznych podobieństw w zasadniczych kwestiach, statut tzw. Trybunału Tokijskiego nie był kopią Karty Trybunału Norymberskiego.¹⁰

Dnia 21 października 1947 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ powołało do życia Komisję Prawa Międzynarodowego, której zadaniem była kodyfikacja prawa karnego międzynarodowego.

W toku prac Komisja przedstawiła projekt, który bazował na prawie norymberskim. Zawarto w nim siedem głównych zasad, nazwanych później Zasadami Norymberskimi.¹¹ Brzmiały one następująco:

1. Każdy, kto dopuści się czynu stanowiącego zbrodnię w świetle prawa międzynarodowego, ponosi za nią odpowiedzialność i podlega karze.
2. Z odpowiedzialności na gruncie prawa międzynarodowego nie zwalnia fakt, że czyn stanowiący zbrodnię w świetle prawa międzynarodowego nie jest zabroniony na podstawie prawa wewnętrznego.
3. Z odpowiedzialności nie zwalnia sprawcy działanie jako głowa państwa lub funkcjonariusz publiczny.
4. Z odpowiedzialności nie zwalnia działanie w wyniku wykonania rozkazu rządu lub przełożonego, jeżeli sprawca miał realną możliwość dokonania moralnego wyboru.
5. Każda osoba oskarżona o popełnienie zbrodni w świetle prawa międzynarodowego ma zagwarantowane prawo do sprawiedliwego procesu.
6. Na gruncie prawa międzynarodowego karane są zbrodnie przeciwko pokojowi, zbrodnie wojenne oraz zbrodnie przeciwko ludzkości.
7. Zbrodnię w świetle prawa międzynarodowego stanowi również uczestnictwo w popełnieniu zbrodni wskazanych w punkcie 6.

¹⁰ D. Dróżdż, *Międzynarodowe trybunały karne (geneza, skład, jurysdykcja, postępowanie, działalność)*, Łódź 2011, s. 26.

¹¹ S. A. Karowicz-Bienias, *op. cit.* s. 27.

Zasady te pozostają relewantne do dziś i znajdują się w statucie obecnie działającego Międzynarodowego Trybunału Karnego. Stanowią podstawę odpowiedzialności osoby fizycznej na gruncie prawa międzynarodowego.

3. Katalog zbrodni międzynarodowych

Ratione materiae Trybunału Norymberskiego zostało ustanowione w art. 6 Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego. Znajduje się w nim katalog czynów, który podlega jurysdykcji Trybunału. Na próżno jednak szukać w nim definicji zbrodni międzynarodowej, gdyż nie została ona zawarta w Karcie. W doktrynie przyjęto jednak, iż „Treść art. 6 KMTW potwierdza zasada norymberska nr 6, która stanowi, że zbrodniami międzynarodowymi są zbrodnie przeciwko pokojowi, zbrodnie wojenne oraz zbrodnie przeciwko ludzkości, odsyłając na potrzeby ich zdefiniowania do art. 6 KMTW”¹². Wspomniany art. 6 Karty stanowi, iż „Trybunał ustanowiony na mocy Porozumienia wspomnianego w art. 1 niniejszej Karty, mający sądzić i karać głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, władny będzie sądzić i karać osoby, które, działając w interesie państw Osi Europejskiej bądź osobiście, bądź jako członkowie organizacji, popełniły jakiegokolwiek z poniżej wymienionych przestępstw. Wymienione czyny albo niektóre z nich, podlegają jurysdykcji Trybunału i pociągają za sobą odpowiedzialność osobistą” po czym wymienia: zbrodnie przeciwko pokojowi, zbrodnie wojenne oraz zbrodnie przeciwko ludzkości.

Zbrodnie przeciwko pokojowi, zgodnie z postanowieniami Karty to: planowanie, przygotowywanie, początkowanie lub prowadzenie wojny napastniczej albo wojny będącej pogwałceniem traktatów, porozumień lub gwarancji międzynarodowych, albo współudział w planie lub zмовie w celu dokonania jednego z wyżej wymienionych czynów. Jednym ze oskarżonych, któremu zarzucono popełnienie zbrodni przeciwko pokojowi był Alfred Rosenberg, czyli naczelny twórca doktryny nazistowskiej. Jego wkład w założenia nazizmu to między innymi proklamowanie skrajnego antysemityzmu oraz poglądu wyższości rasy aryjskiej nad innymi rasami. Był także odpowiedzialny za planowanie ataku III Rzeszy na Norwegię. Trybunał stwierdził, iż „Rosenberg ponosi główną odpowiedzialność za formułowanie i realizację polityki okupacyjnej na Okupowanych Terytoriach Wschodnich”¹³.

¹² T. Iwanek, Rozdział 1 Zbrodnie międzynarodowe sensu stricto [w:] *Zbrodnie ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2015. <https://sip.lex.pl/#/monograph/369358274/284729/iwanek-tomasz-zbrodnia-ludobojstwa-i-zbrodnie-przeciwko-ludzkości-w-prawie-miedzynarodowym?cm=URELATIONS> [dostęp: 2024-01-12 13:54].

¹³ *Postępowanie procesowe w Norymberdze*, tom 22; <https://avalon.law.yale.edu/imt/10-01-46.asp> [dostęp 12.01.2024].

Został uznany za winnego popełnienia zbrodni przeciwko pokojowi, jak również innych zarzuconych mu zbrodni oraz skazany na karę śmierci przez powieszenie.

Zbrodnie wojenne to w rozumieniu Karty pogwałcenie praw i zwyczajów wojennych. Takie pogwałcenie miało obejmować, ale nie być ograniczone do morderstw, złego obchodzenia się lub deportacji na roboty przymusowe albo w innym celu ludności cywilnej na okupowanym obszarze lub z tego obszaru, do mordowania lub złego obchodzenia się z jeńcami wojennymi lub osobami na morzu; do zabijania zakładników; do rabunku własności publicznej lub prywatnej; do bezmyślnego burzenia osiedli, miast lub wsi albo do spustoszeń nie usprawiedliwionych koniecznością wojenną. Jednym z oskarżonych uznanych winnym dokonania zbrodni wojennych był Karl Dönitz - naczelny dowódca *Kriegsmarine* oraz prezydent III Rzeszy. W sprawie Dönitza prokuratura uznała, że w dniu 3 września 1939 r. niemieckie ramię U-Bootów rozpoczęło nieograniczoną wojnę podwodną ze wszystkimi statkami handlowymi, zarówno wrogimi, jak i neutralnymi, cynicznie lekceważąc Protokół, oraz że przez całą wojnę podejmowano różne wysiłki, aby ukryć tę praktykę poprzez obłudne odniesienia do prawa międzynarodowego i rzekomych naruszeń przez aliantów.¹⁴ Dönitz został uznany winnego zarzucanego mu czynu. Wymierzono mu karę 10 lat pozbawienia wolności.

Trzecim, a zarazem ostatnim typem czynu zabronionego wymienionego w Karcie są zbrodnie przeciwko ludzkości, czyli morderstwa, wytępienie, obracanie ludzi w niewolników, deportacja i inne czyny niehumanitarne, których dopuszczono się przeciwko jakiegokolwiek ludności cywilnej, przed wojną lub podczas niej, albo prześladowania ze względów politycznych, rasowych lub religijnych przy popełnianiu jakiegokolwiek zbrodni wchodzącej w zakres kompetencji Trybunału lub w związku z nią, niezależnie od tego, czy było to zgodne, czy też stało w sprzeczności z prawem kraju, w którym zbrodni dokonano. Należy w tym miejscu przywołać postać Ernsta Kaltenbrunnera, szefa Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy. Podczas postępowania przed Trybunałem ustalono, iż, Kaltenbrunner był osobą decyzyjną w sprawach dotyczących nakazywania aresztu i zwalniania osadzonych z obozów koncentracyjnych. Kaltenbrunner był świadomy warunków panujących w obozach koncentracyjnych. Niewątpliwie odwiedził Mauthausen, a świadkowie zeznali, że widział więźniów zabijanych różnymi metodami egzekucji, między innymi przez powieszenie, strzelanie w kark i gazowanie w ramach demonstracji. Sam Kaltenbrunner niekiedy zlecał egzekucję więźniów obozów.¹⁵ Został uznany za winnego zarzucanych mu czynów i skazany na karę śmierci.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

Model wymierzania sprawiedliwości, przyjęty w ujęciu norymberskim stanowił swego rodzaju kompromis między potrzebą ukarania sprawców masowych prześladowań niebędących zbrodniarzami wojennymi *sensu stricto* a wrażliwością państw na zachowanie suwerenności w stosunku do działań podejmowanych na ich terytorium¹⁶. Także same definicje legalne poszczególnych zbrodni międzynarodowych mają bardzo ogólny charakter. Związane jest to z ilością naruszeń jakie miały miejsce podczas Drugiej Wojny Światowej. Nie bez znaczenia pozostaje także fakt, iż czyny te były popełniane w różnych miejscach, czasami oddalonych od siebie o tysiące kilometrów. Różne były między nimi także granice czasowe. Była to niejako próba stworzenia uniwersalnej jurysdykcji Trybunału. Co ciekawe, taki ogólny charakter postanowień sprawił, iż nawet poszczególne typy czynów zabronionych zacierały się między sobą. Potwierdził to sam Trybunał wskazując, iż zbrodnie wojenne w ścisłym znaczeniu w czasie wojny stanowią jednocześnie zbrodnie przeciwko ludzkości¹⁷.

Po zakończeniu prac Trybunału trwały dalsze dyskusje oraz prace nad definicją oraz katalogiem zbrodni międzynarodowych. Doktryna nie była zgodna co do jednoznacznej definicji zbrodni międzynarodowej. Jedną z koncepcji definiuje ją jako czyn zabroniony pod groźbą kary, przypisywalny jednostce na zasadzie winy, którego popełnienie narusza normy prawa międzynarodowego bezpośrednio, a więc w formie stosowania zasad prawa karnego w prawie międzynarodowym¹⁸. Do dziś jednak nie powstała definicja legalna zbrodni międzynarodowej. Warto w tym miejscu przywołać statut współczesnego Międzynarodowego Trybunału Karnego, który w art. 5 stanowi, iż jurysdykcja Trybunału jest ograniczona do najpoważniejszych zbrodni wagi międzynarodowej. Jurysdykcja Trybunału na podstawie statutu obejmuje następujące zbrodnie:

- zbrodnię ludobójstwa;
- zbrodnie przeciwko ludzkości;
- zbrodnie wojenne;
- zbrodnię agresji.

We wspomnianym przepisie widać podobieństwo do konstrukcji znanej z art. VI Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego. Ponownie zastosowano enumeratywne

¹⁶ T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo norymberskie. Bilans i perspektywy*, Warszawa-Kraków 1948, s. 287.

¹⁷ *Ibidem*, s. 305-306.

¹⁸ T. Iwanek, Rozdział 1 *Zbrodnie międzynarodowe sensu stricto* [w:] *Zbrodnie ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2015. <https://sip.lex.pl/#/monograph/369358274/284729?tocHit=1&cm=URELATIONS> [dostęp: 2024-01-13 17:03].

wymienienie katalogu zbrodni, nie ujmując ogólnej definicji zbrodni międzynarodowej. Warto zwrócić uwagę na podobieństwo katalogu zbrodni statutu MTK do katalogu Karty MTW. Współcześnie obowiązujące źródła prawa międzynarodowego (statuty międzynarodowych trybunałów karnych i inne) ujmują zbrodnie międzynarodowe inaczej niż Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, dodając ich nowe elementy (znamiona) oraz nowe typy tych zbrodni.¹⁹ Wspomniane modyfikacje następują regularnie rozszerzając jurysdykcję w stopniu odpowiednim do aktualnych problemów oraz wyzwań prawa karnego międzynarodowego.

4. Postępowanie przed Trybunałem

Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego reguluje także zasady postępowania przed Trybunałem. Jednym z najważniejszych elementów wspomnianego zagadnienia są prawa oraz obowiązki Trybunału. Uprawnienia Trybunału zawarte zostały w art. XVII Karty. Zgodnie z nim Trybunał był władny:

- wzywać świadków na rozprawę, zarządzać ich stawianictwa i składanie zeznań oraz zadawać im pytania;
- przepytować każdego oskarżonego;
- zarządzić składanie dokumentów i innego materiału dowodowego;
- odbierać przysięgę od świadków;
- wyznaczać funkcjonariuszy do wykonywania wszelkich czynności zarządzonych przez Trybunał, włączając w to prowadzenie przesłuchań w trybie pomocy prawnej.

Przyznanie wyżej wymienionych uprawnień miało na celu zapewnienie realizacji zasad wyrażonych w art. I Karty zgodnie z którym Trybunał powołano dla sprawiedliwego i szybkiego osądzenia i ukarania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej. Wspomniana reguła realizowana jest także w kolejnych przepisach, w tym art. XVIII, który stanowi, iż, Trybunał jest obowiązany:

- ściśle ograniczyć rozprawę do możliwie szybkiego wysłuchania materii objętych oskarżeniem;

¹⁹ *Ibidem*.

- poczynić ścisłe zarządzenia, żeby nie dopuścić do żadnej czynności, która by mogła spowodować nieusprawiedliwioną zwłokę, jak również uchylać wszelkiego rodzaju wnioski i oświadczenia, nie mające związku ze sprawą;
- załatwiać w trybie uproszczonym sprawę każdego nieodpowiedniego zachowania się nakładając stosowne kary, włączając w to wykluczenie oskarżonego lub jego obrońcy z niektórych lub wszystkich dalszych stopni postępowania, tak jednak, żeby to nie stało na przeszkodzie zbadaniu zarzutów oskarżenia.

Zasady z art. I Karty realizowane są również w postępowaniu dowodowym. Szczególnie widoczne jest to w art. XIX Karty zgodnie z którym Trybunał nie będzie związany formalistyką postępowania dowodowego. Powinien on przyjąć i stosować procedurę jak najbardziej sprawną i nieformalistyczną i powinien dopuścić każdy dowód, który uzna, że ma znaczenie dla sprawy. Postanowienia te poddają w wątpliwość postulat sprawiedliwego procesu, stawiając w hierarchii szybkość postępowania ponad jego sprawiedliwość.

W treści Karty znajdziemy również zapisy znane z obecnie funkcjonujących aktów prawnych regulujących konkretne postępowanie. W przepisach znajdziemy postulat bezpośredniości, zgodnie z którym Trybunał ma prawo żądać zapoznania się z istotą każdego dowodu, zanim zostanie on złożony, żeby móc orzec o jego związku ze sprawą. Powołano do życia także instytucje faktów powszechnie znanych - Trybunał nie będzie żądał dowodu na fakty powszechnie znane, ale będzie je brał pod sędziowską rozagę. W postępowaniu Trybunał brał również pod uwagę oficjalne dokumenty rządowe i sprawozdania Narodów Zjednoczonych, włączając w to akta i dokumenty komitetów utworzonych w różnych krajach sojusznicych dla badania zbrodni wojennych, jak również protokoły i ustalenia osiągnięte przez i inne trybunały.

W Karcie znalazły się również gwarancje oskarżonego, które miały wypełniać zasadę sprawiedliwego procesu. Wyrażone one zostały w art. XVI zgodnie, z którym:

- Akt oskarżenia powinien zawierać szczegółowe zarzuty przeciw oskarżonym. Należy doręczyć oskarżonemu dostatecznie wcześniej przed rozprawą egzemplarz aktu oskarżenia i wszystkich dołączonych doń dokumentów, przetłumaczone na zrozumiały dla niego język.
- W ciągu badań wstępnych lub na rozprawie oskarżonemu będzie przysługiwało prawo udzielania wszelkich wyjaśnień, stojących w związku ze stawianymi mu zarzutami.

- Badania wstępne i rozprawa będą prowadzone lub tłumaczone na język zrozumiały dla oskarżonego.
- Oskarżony będzie miał prawo bronić się przed Trybunałem osobiście albo korzystać z pomocy doradcy.
- Oskarżony będzie miał prawo osobiście albo za pośrednictwem swego doradcy składać na rozprawie dowody na poparcie swej obrony oraz zadawać pytania każdemu świadkowi, wezwanemu przez oskarżenie.

Ustanowiono więc podstawowe zasady, którymi charakteryzuje się rzetelny oraz sprawiedliwy proces. Nie zawarto natomiast zasady domniemania niewinności oraz jej rozwinięcia, czyli *in dubio pre reo*²⁰. Mimo to, przepisy te charakteryzują się większym humanitaryzmem. Wzmocniono prawo do informowania w trakcie procesu, względem chociażby postępowania przez tzw. Trybunałem Tokijskim. Co interesujące, akt oskarżenia przedstawiany przed tym Trybunałem nie musiał zawierać szczegółowego opisu zarzucanych czynów, a jego dostarczenie musiało nastąpić jedynie na 14 dni przed pierwszą rozprawą. Ponadto, Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu zastrzegł sobie prawo do cofnięcia akceptacji dla obrońcy z wyboru wskazanego przez oskarżonego w każdym momencie postępowania. Wskazane rozwiązania niewątpliwie utrudniały obronę oskarżonego zarówno w aspekcie materialnym jak i formalnym.

Z biegiem lat oraz ewolucją prawa międzynarodowego sytuacja gwarancji procesowych znacząco się zmieniała na bardziej przystępną dla oskarżonego. Nie bez znaczenia pozostaje fakt uchwalenia 10 grudnia 1948 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Zawiera ona prawa podstawowe każdej jednostki, także tej która jest uczestnikiem procesu. Znamienny jest art. 10 wspomnianej Konwencji, zgodnie z którym każdy człowiek ma prawo, aby przy rozstrzyganiu o jego prawach i zobowiązaniach lub o zasadności wysuwanego przeciw niemu oskarżenia być słuchanym sprawiedliwie i publicznie przez niezależny i bezstronny sąd. Wyrażony jest w nim zakaz przeprowadzania procesów *in absentia*. Postępowanie zaoczne było toczone przeciwko Martinowi Bormanowi podczas procesów norymberskich. Został on zaocznie skazany na karę śmierci. Wyroku jednak nigdy nie wykonano, ponieważ Borman zginął 2 maja 1945 roku w Berlinie, co ustalono jednak dopiero w 1972 roku.

Współcześnie oskarżonemu przed MTK przysługuje szereg gwarancji procesowych, które mają zapewnić sprawiedliwy proces. Zgodnie z art. 67 statutu MTK przy rozstrzyganiu

²⁰ S. A. Karowicz-Bienias, *op. cit.*, s. 256.

każdego zarzutu oskarżenia, z uwzględnieniem postanowień statutu, oskarżony ma prawo do publicznego, rzetelnego i bezstronnego procesu na zasadach pełnej równości. Warto także zaznaczyć, iż obecnie każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie udowodniona przed Trybunałem zgodnie z prawem, które ma zastosowanie w danej sprawie, a ciężar udowodnienia winy oskarżonego spoczywa na Prokuratorze. Warto także zaznaczyć, iż aby skazać oskarżonego, Trybunał musi być przekonany o jego winie ponad uzasadnioną wątpliwość. Widoczny jest znaczący postęp prawa międzynarodowego w tej kwestii. Obecnie najważniejsze nie jest szybkie postępowanie, lecz postępowanie praworządne, zgodne z naczelnymi zasadami prawa.

5. Podsumowanie

Nie sposób w ramach jednego artykułu przeanalizować tak szczególną i obszerną dziedzinę jaką jest prawo norymberskie. Na podstawie rozwiązań norymberskich powstały inne międzynarodowe trybunały, a naczelnym przykładem stanowi Trybunał Tokijski. Powołanie do życia Trybunału Norymberskiego okazało się sukcesem, który dał początek trwałym oraz uniwersalnym podstawom odpowiedzialności jednostki w sferze prawa międzynarodowego. Nawet we współcześnie występujących definicjach zbrodni międzynarodowych można z łatwością dostrzec podobieństwa względem prawa norymberskiego.

Mimo wielu sukcesów związanych z działalnością Trybunału Norymberskiego, należy także zwrócić uwagę na pewne aspekty funkcjonowania, które mogą zostać uznane za negatywne. Zgodnie z Kartą Trybunału przed Trybunałem Norymberskim odpowiadali jedynie przedstawiciele Państw Osi. Takie instrumenty prawne wydają się być sprzeczne z ideą sprawiedliwości prawa, prowadzące do selektywnego wymierzania sprawiedliwości. W tym wypadku dostrzec można sąd wygranych nad pokonanymi. Alianci również dopuszczali się czynów zabronionych, które wypełniały znamiona zbrodni międzynarodowych z Karty Trybunału. Naczelnym przykładem jest bombardowanie Drezna, podczas którego życie straciło kilkadziesiąt tysięcy cywili. Nikt jednak nie został za to ukarany.

Faktem jest, że postanowienia Trybunału wciąż pozostają relewantne oraz aktualne w świetle obecnej sytuacji geopolitycznej. Dzisiejszy świat naznaczony jest wieloma wojnami regionalnymi. Szczególnie istotna pozostaje wojna na Ukrainie oraz konflikt na Bliskim Wschodzie. Każdy z nich się jednak zakończy i powstanie konieczność osądzenia zbrodniarzy. W zależności od różnych czynników, powstać mogą trybunały karne będące *lex specialis* względem Międzynarodowego Trybunału Karnego albo jego konkurencją stworzoną przez inny

sojusz. Niezależnie jednak od tego można domniemywać, iż takowe instytucje będą w mniejszym bądź w większym stopniu korzystać z prawa norymberskiego.

Bibliografia

Akty prawne:

Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku. Dz.U. 1920 nr 35 poz. 200.

Allied Nations Issue Statement on Mass Murder z dnia 17 grudnia 1942, dostępne na stronie <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/timeline-event/holocaust/1942-1945/allied-nations-issue-statement-on-mass-murder> [dostęp 14.01.2024].

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego. Rzym.1998.07.17. Dz.U.2003.78.708
Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej. Londyn.1945.08.08, Dz.U.1947.63.367 z dnia 1947.10.14.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż, 10 XII 1948, dostępna na stronie <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> [dostęp 14.01.2024].

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 17 listopada 1947 w sprawie utworzenia Komisji Prawa Międzynarodowego, A/RES/174(II).

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 11 grudnia 1946 w sprawie potwierdzenia zasad prawa międzynarodowego uznanych w Karcie Trybunału Norymberskiego, A/RES/95(I)
Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu z dnia 19 stycznia 1946, dostępna na stronie https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf.

Orzecznictwo:

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 kwietnia 1948 r. K 266/48, OSN(K) 1948/2/40

Literatura:

Iwanek T., *Zbrodnie ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, Opublikowano: LEX 2015.

Cyprian T., Sawicki J., *Prawo norymberskie. Bilans i perspektywy*, Warszawa-Kraków 1948.

Banasik K., *Przedawnienie w prawie karnym w systemie kontynentalnym i anglosaskim* Opublikowano: LEX 2013.

Gerecka-Żołyńska A., *Internacjonalizacja współczesnego procesu karnego w Polsce* Opublikowano: Oficyna 2009.

Karski K, Świętońska D., *Proces przed międzynarodowym trybunałem wojskowym dla dalekiego wschodu i jego miejsce w świadomości historycznej Japończyków*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2013 nr 4;

Dróżdż D., *Międzynarodowe trybunały karne (geneza, skład, jurysdykcja, postępowanie, działalność)*, Łódź 2011.

Szych A., *Wpływ Międzynarodowego Trybunału dla Dalekiego Wschodu na rozwój Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Konfliktów Zbrojnych w aspekcie przemocy seksualnej*, Krakowskie Studia Małopolskie 2023, nr 3 (39).

Karowicz-Bienias S. A., *Standardy międzynarodowego procesu karnego a polskie postępowania karne w sprawach o zbrodnie przeciwko ludzkości popełnione w latach 1939-1956*, praca dyplomowa napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Maciej Perkowski oraz dr Dariusz Gabrel, Białystok 2021.

Źródła internetowe:

Rokita Z., *75 lat temu: procesy norymberskie. Rozmowa z prof. Piotrem Majewskim*, artykuł dostępny na stronie <https://forumdialogu.eu/2020/11/19/75-lat-temu-procesy-norymberskie-rozmowa-z-prof-piotrem-majewskim/> [dostęp 14.01.2024].

8 maja 1945 r., bezwarunkową kapitulacją Niemiec zakończyła się II wojna światowa w Europie, artykuł dostępny na stronie <https://muzeum1939.pl/8-maja-1945-r-bezwarunkowa-kapitulacja-niemiec-zakonczyla-sie-ii-wojna-swiatowa-w-europie/timeline/1290.html> [dostęp 14.01.2024].

Nuremberg Trials, artykuł dostępny na stronie <https://www.history.com/topics/world-war-ii/nuremberg-trials> [dostęp 14.01.2024].

Opulski R., *Norymberski proces niemieckich zbrodniarzy*, artykuł dostępny na stronie <https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/edukacja/przystanek-historia/123271,Norymberski-proces-niemieckich-zbrodniarzy.html> [dostęp 14.01.2024].

Sendek R. *Międzynarodowy Trybunał Wojskowy – przełom w światowym sądownictwie*, artykuł dostępny na stronie <https://www.polska-zbrojna.pl/Mobile/ArticleShow/31784> [dostęp 14.01.2024].

The Avalon Projects, *Nuremberg Trial Proceedings Volume 22*, dostępne na stronie <https://avalon.law.yale.edu/imt/10-01-46.asp> [dostęp 14.01.2024].

ABSTRAKT

Powstanie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze było jednym z kluczowych wydarzeń w sferze prawa karnego międzynarodowego. To właśnie według prawa norymberskiego możliwe stało się ukaranie niemieckich zbrodniarzy za ich obrzydliwe czyny popełnione podczas II wojny światowej. Było to możliwe dzięki stworzeniu katalogu zbrodni międzynarodowych a także utworzeniu zasad odpowiedzialności przed Trybunałem, które później nazwano zasadami norymberskimi. Mimo początkowych kontrowersji wobec nowo powołanego Trybunału, jego rozwiązania przyjęły się i zostały zaakceptowane przez społeczność międzynarodową. Na prawie norymberskich wzorowane były późniejsze trybunały *ad hoc* a nawet współcześnie działający Międzynarodowy Trybunał Karny.

Słowa kluczowe: prawo norymberskie, zbrodnie międzynarodowe, odpowiedzialność.